

Budapest száz év előtt.

Száz esztendővel ezelőtt még nem Budapest, hanem Pest és Buda, a két testvérváros, melyet a Duna választ el egymástól. De már akkor is az ország szíve. Ebben a két városban lüktet már a nemzet szellemi organizmusának ereje. Bizony még gyöngécskén, de máris érezhető az a hatalom, mely a Duna két partján itt egyesíti majd azokat a nagy ambíciókat, melyek megteremtik valamikor Magyarország szellemi és gazdasági központját: a szépséges Budapestet.

Az 1820-iki Budapestről már elragadtatással ír egy idegen ember, bizonyos Schams nevezetű ur, aki szinte poetikus áradozással emlékezik meg utleírásában a két testvérváros panorámájáról s végezetül így önti ki lelkességét: „Ki nem elégíthető gyönyörrel mereng pillantásom a természet és az ember alkotásának ily roppant gazdagsága fölött.”

Hát, hogy a természet alkotásai méltán elragadtatták Schams urat, azt elhiszem, de hogy az emberi alkotásokon micsoda gazdagságokat láthatott, azt nem igen tudom megérteni; mert bizony az emberi alkotások egyáltalán nem állottak arányban a természet ama pazarságaival, melyek ugyszólván elárasztották a két város környékét, főképp Budáét. Az emberi alkotás akkoriban még nagyon kevéssel járult hozzá a természeti szépségek mesterséges fokozásához. Pest és Buda is még nagyon elhanyagolt állapotban szinylődött s a Duna partjain, mindkét oldalon, igen-igen hitvány képeket láthatott az idegen látogató, mert hiszen akkor Európaszerte már nagyszerű világvárosok kifejlődött kulturája uralkodott.

Nagyságra körülbelül akkora lehetett a két testvérváros, mint teszem a hetvenes esztendőben Szeged volt. Az egyes városrészek közt már akkor is legnépesebb a Teréz-külváros, 15.637 lakossal; a Belváros következett utána 13.259 lakossal. Azután sorjában így: a József-külváros 10.060, a Viziváros 8646, Ó-Buda 7356, Tabán 5384, Lipótváros 4787, Vár 3890, Országút 3878, Ferenc-külváros 2243, Ujlak 3430, Krisztinaváros 2240 lakossal.

Ezekből a számokból is megállapítható azonban, hogy 1820-ban már Pest-Buda az ország legnagyobb városa.

Még csak a konturjai se igen mutatkoztak Magyarországnak későbbi nagy fővárosának, a hatalmas Budapestnek.

Az országos politika mozgalmái nem itt rajzoltak. Az országgyűlések helye nem Pest és nem Buda, hanem Pozsony. De hiszen az országgyűléseket se tartják rendszeresen, mert a reakció még virágzásban van, a diéták elismert helye azonban a határszéli koronázó város.

A magyar nemzeti élet se egészen Budapesten lüktetett, mert 1820-ban a két testvérváros csaknem egészen német. A lakosságnak csak kis része magyar; még a tót és szerb ajkuak is vannak annyan, mint magyarok. És ezek a kevés számú magyarok is inkább diákuul beszélnek, mint magyarul. A városi lakosság Pesten is, Budán is túlnyomó részben német. Nem születésre, hanem nyelvre. A magyar nyelvet ugyszólván lenézik. A városi színházakban Pesten is, Budán is német aktorok játszanak német, vagy németre fordított idegen szindarabokat. A magyar irodalom még nem is termelt alkalmas, a közönségnek tetsző szindarabokat. A magyar színeszt csak ugyszólván kegyelemkenyéren él, ha olykor-olykor Pestre vetődik egy-egy vándor színészcsapat, míg a német muzsának nagyszerű hajléka emelkedett a mostani Vigadó helyén. Pedig a szegény, lerongyolt magyar vándorszínészek közt már akadnak istenáldotta nagy tehetségek, de alig érvényesülhetnek, mint a „nemzet napszamosai“. Egyszerűen nem kellene.

Az irodalmi téren is a német grasszál, de a magyarnak is megnyilvánulnak a nemes erőfeszítései. Nem a magyar tehetségekben van hiány, hanem a magyar irodalom pártolására nem érett még meg

Pest és Buda népe. A német kultúra emlőjén nevelkedett, ahhoz van fogékonysága. A magyar nemzeti szellemet még csak néhány kiválasztott hazafi ápolgatja. De már vannak ilyenek és már teljesítik fontos hivatásukat a jobb, szebb jövő reményében lelkesedéssel és kitartással.

Pesten és Budán mindössze öt lap jelent meg 1820-ban. Ezek közül három németnyelvű, csak kettő magyar. A kereskedelem csaknem kizárólag német, meg szerb. Magyar kereskedő alig van a két városban.

A magyar társadalom, mint valami kicsinyke oázis a pusztaságban, úgy él Magyarország központjában, az egykor majd pompázó, hatalmas magyar fővárosban! Milyen elemekből rekrutálódik ez a kicsinyke magyar társadalom? A helytartótanács hivatalnokaiából, a kir. Kuria, meg a Tábla bíráiból, az egyetemi tanárokból, némely magyar hivatalnokokból, néhány magyar mágnásból, (a nagy része ott hivalkodik az osztrák hatalom árnyékában), kevés magyar családból és ehhez a magyar kolóniához csatlakozott néhány orvos, meg ügyvéd. Ebből a magyar társadalomból nőttek ki azok a szellemi kiválóságok, akik a magyar kultúra szövetségét hordozták és eléggé nem méltányolható buzgósággal terjesztették a magyar nemzeti szellem világosságát abban a nyomasztó homályosságban.

A kicsiny, de telkes és magyaros törekvéseiben igazán példaadó körnek tagjai közt az összekötő kapcsolatot egy hirlap és egy folyóirat alkották. A hirlap címe: „Hazai és külföldi Tudósítások“, melynek szerkesztője az öreg *Kultsár István*, aki 1805-ben indította meg lapját és valóságos önfeláldozással tartotta fent addig, amíg végre eljutott odáig, hogy szegényesen bár, de megélhetett. Kultsár lapja negyedéren alakban hetenként kétszer (szerdán és szombaton) jelent meg „Hasznos Mulatságok“ című melléklettel. Előfizetési ára egy esztendőre 16 forint volt. A folyóirat, a *Thaisz András* által szerkesztett „Tudományos Gyűjtemény“, mely havonként 8–9 ives füzetekben jelent meg s évenként mellékletül 4 képet is adott az előfizetőknek. Kultsár lapjának, a „Hazai és külföldi Tudósítások“-nak, 1819-ben 850 előfizetője volt; a „Tudományos Gyűjtemények“-nek pedig kerekén 800. Ellenben a „Vereiniger Ofner-Pester Zeitung“ című német lap, mely hetenként hasonlóképpen kétszer jelent meg, ugyanebben az időben 2500 előfizetővel dicsekedhetett. Nagy szám volt ez akkoriban. Ennyi előfizetővel aranybánya egy lapvállalat.

Hát bizony nagyon szerény fegyverekkel harcolhatott így a magyarság akkor Pesten és Budán az idegen német kultúra áradata ellen. Kultsár István hiába sürgette állandóan lapjában egy magyar színház építését. Ellene volt a város is, a kormány is, mint ellensége mindennek, ami magyar. Mégis volt a pesti és budai magyarságnak egy nagy kultúr-ünnepe, amikor egy vándor magyar színésztársaság színrehozta az 1817-ben Pesten megtelepedett *Kisfaludy Károlynak* „Tatórok Magyarországon“ című drámáját. Kisfaludy Károly hangja belekapott a lelkekbe s olyan hatásokat váltott ki, melyek hullámzásba hozták a magyar kedélyeket. Valami addig még nem hallott gondolatok és érzelemkitörések új atmoszférát teremtettek a budai és pesti magyarok lelki világában. A Kisfaludy Károly drámájának cselekménye is, hőseinek dikciója is egészen elűtött azoktól az eredeti fércelmányektól, vagy fordított munkáktól, melyek nem termelhettek maradandó hatásokat. És maga a szép barna férfi is, meg a költő ünnepelet alakjává lett a kis lelkes magyar társaságnak s különösen a nők lettek valóságos zérlő-hordozói annak a magyar szellemnek, mely Kisfaludy Károly írásaiból kisugárzott. A régebbi és ifjabb magyar tollforgatók egész serege a maguk törekvéseinek diadalát is látták Kisfaludy sikereiben.

Kik voltak az 1820-as Budapest íróvilágának